

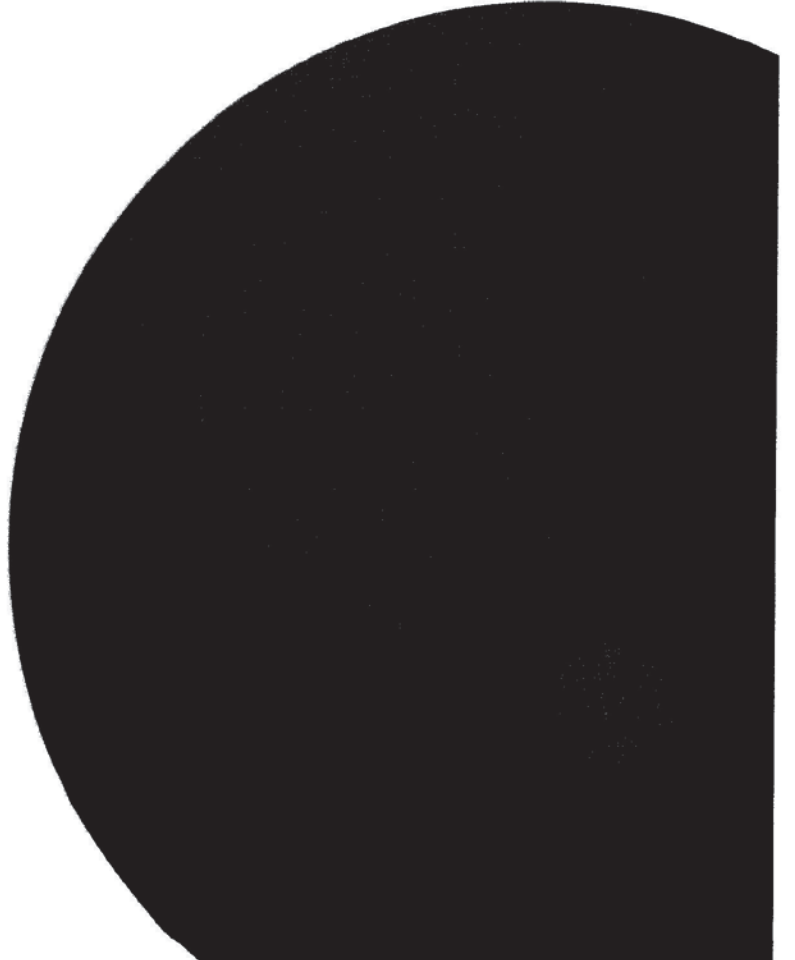
islam'ın tarihi ve tecrübelerini sosyolojik okumak

Mustafa TEKİN

Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Sosyoloji, aslı itibarıyla Batı orijinli bir bilim dalıdır. Bu bağlamda sosyoloji kitaplarına baktığımız zaman, sosyolojinin niçin 19. yüzyılda ve Batı toplumlarında ortaya çıktığı sorusunun¹ merkezde yer aldığını görürüz. Bu durum, sosyoloji biliminin ortaya çıkması ile toplumsal koşullar arasındaki ilişkiye vurgu yaptığı gibi, sosyolojinin hümanist ve Aydınlanmacı zihniyet içinde neşvü nema bulduğunu da ifade etmektedir. Her ne kadar İbn Haldun'un Batılı anlamda sosyolojinin ortaya çıkışından önceki bir tarihte (14. yüzyıl) toplumsal konulara yönelik analizi, sosyolojinin Batı'ya özgü olduğu gibi niteliği üzerinde bir tartışma oluştursa da, son kertede sosyoloji biliminin içeriği ve öncüllerinde Batılı karakteri seçmek güç olmayacaktır.

Sosyolojinin öncülleri olarak iki nitelik zikredilmektedir. Bunlardan birincisi, insan hiçbir zaman tek başına yaşamamaktadır. İnsanın bulunduğu her yerde bir toplum yaşamı vardır. İkincisi, insan ve toplum sürekli bir değişimden geçmektedir. Her çağda geçerli olabilecek bir tek toplum niteliğinden söz edilemez. Dolayısıyla insan ve toplum, hem zaman

içinde hem de yere göre ayrımlar gösterir.² Doğrusu bu öncüller, evrensel bir sosyoloji yapabilmenin imkanını taşımaktadırlar. Fakat sosyolojinin 19. yüzyılda Batı'da ortaya çıkmasının imkan ve koşullarına odaklandığımızda, şu nitelikler ya da öncüller karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, sosyoloji bir bilimdir. Bilim, Orta Çağ'dan itibaren Aydınlanma'ya kadar olan süreçte Tanrı'nın bilgisinin insanlar tarafından da bilinebileceğini ve giderek Tanrı'dan bağımsız bir bilgilenmeyi öngörmektedir. Nitekim modern zamanlarda insanın keşfettiği alanlar arttıkça, dinin ve Tanrı'nın geri çekileceği beklentisi ve söylemi, tam da bu zeminde inşa edilmektedir. Dolayısıyla Tanrı ile

Bilim, Ortaçağ'dan itibaren Aydınlanma'ya kadar olan süreçte Tanrı'nın bilgisinin insanlar tarafından da bilinebileceğini ve giderek Tanrı'dan bağımsız bir bilgilenmeyi öngörmektedir. Nitekim modern zamanlarda insanın keşfettiği alanlar arttıkça, dinin ve Tanrı'nın geri çekileceği beklentisi ve söylemi, tam da bu zeminde inşa edilmektedir. Dolayısıyla Tanrı ile insan arasındaki antagonizmik ilişki üzerine kurulan bu anlayış, hümanist ve seküler bir karakter taşımaktadır.

insan arasındaki antagonizmik ilişki üzerine kurulan bu anlayış, hümanist ve seküler bir karakter taşımaktadır. Yeni "icad edilen toplum" da bilimin inceleme konusu ve nesnesi olmaktadır. Ayrıca ilerleme ideolojisi doğrultusunda din, ilerlemeye engel görülerek, irrasyonel bir kurum olarak ilan edilmiştir.³ İkincisi, toplumun Tanrı'dan bağımsız, bu dünyaya içkin yaşalarının bulunup keşfedilebileceği; bunun sonucunda da öngörülebilir, hesaplanabilir ve nihayetinde yönetilebilir bir toplum.

Bu iki öncül göz önüne alındığında, sosyolojinin seküler karakteri daha öne çıkmış görünmektedir. Dolayısıyla bunun üzerinden bir İbn Haldun ya da İslam sosyolojisi kavramını konuşmak, ciddi tartışmaların yapılmasını gerektirmektedir. Bu tartışmanın ciddi analizini bir başka makaleye bırakarak, konumuza devam edelim.

İlahiyat fakültelerinde Din Sosyolojisi dersi şu anda sadece 2. sınıfta bir dönem okutulmaktadır. İlahiyat

fakültelerinde hala temel İslam bilimleri olarak bilinen Tefsir, Hadis, Kelam, Fıkıh, Tasavvuf gibi derslerin okutulmasında bir meşruiyet sorunu olmamasına karşın, felsefe ve din bilimleri alanında yer alan Din Sosyolojisi dersi, gerek konuları gerekse ilgili olduğu alanlar itibarıyla öğrencide bu dersin ilahiyat fakültesinde işlenmesi konusunda bir soru(n) oluşturur. Bir başka deyişle, klasik İslamî ilimlerin dışında Din Sosyolojisi dersinin niçin okunduğu öğrencilerin temel soruları arasındadır. Bu soru, açıkçası din sosyolojisinin meşruiyetine dairdir ve öğrencilerin aslında böyle bir soruyu sormakta haklı olduğu boyutlar vardır. Birincisi, hiç şüphesiz Batı tandanslı bir bilim dalı olarak Din Sosyolojisinin içerisinde Batılı bir tarih, kişiler, tarih bulunacaktır. Ancak öğrencinin kendi tarihi, toplumu ve soru(n)lara da kitap, metin ve anlatımların değmesi gerekmez mi? İkincisi, bir İlahiyat fakültesi mezunu olarak öğrencinin Kur'an, Hadis, Fıkıh, Tasavvuf, Tarih'e dair okumaları ve analizlerinde Din Sosyolojisi okumaları nasıl bir katkı sağlayacaktır? Mevcut metinler, açıkçası, bu sorulara cevap olmaktan uzak görünmektedirler. İşte biz, bu problemlerden yola çıkarak, bu makalede İslam'ın tarihi ve bugününü okumada sosyolojinin katkılarının neler olabileceğini tartışmaya çalışacağız.

Din, çok önemli bir meşruiyet kaynağıdır. İnsanlar düşünce ve pratiklerine dini referans göstermekte; din tarafından onaylanmış düşünce ve pratikleri rahatlıkla içselleştirebilmektedir. Hangi dine mensup toplumda olursa olsun, dinin farklı referans gücü hep vardır. Biz burada İslam tarihi üzerindeki farklı enstantaneler üzerine konuşmak ve buradan örneklerle konuyu açıklamak istiyoruz. Bu sebeple de anlatacağımızı İslam üzerine olacaktır.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e (SAV) yirmi üç sene gibi bir zaman dilimi içerisinde gönderilmiştir. Bunun anlamı; ayetlerle toplumsal gelişim ve değişim arasında diyalojik bir ilişkinin varlığıdır. Zira ayetler ya bir sosyal olay üzerine ya bir soru üzerine ya da tartışma vb. durumlar üzerine nazil olmaktadır. Kayet ayetlerin arka planında yer alan sebep ve olaylar bilinmezse, bu durum Kur'an-ı Kerim'in soyut ve bağlamdan uzak bir okumasını getirmektedir. İşte böyle yanlış okumalardan mesafe alınması için öncelikle dönemin tarihi, kültürel, siyasal ve sosyal olaylarının analiz edildiği bir zemin oluşturulması elzem görünmektedir. Doğrusu bu da, sosyolojik okumalarla zenginleşecek ve gelişecek bir durumdur.

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (SAV) önemle üzerinde durdukları bir husus vardır. Kur'an-ı Kerim, özelde vurguladığı "Tevhid'in bir gelenek olarak Hz. Âdem'den bu yana devam edegeldiğini; peygamberler ve kitapların bu geleneğin farklı dönemlerdeki uğrak noktaları olduğunu söyler. Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. İsa ve diğer peygamberler bu gelenek içerisinde değerlendirilir. Bilhassa Hz. İbrahim, hem üç büyük dinin kesişme noktası, hem de Arapların ortak atası olarak Kur'an-ı Kerim'de en sık verilen örneklerdendir. Öncelikle Hz. İbrahim (AS)'dan Hz. Peygamber'e (SAV) gelen bir kültür ve bakıye vardır. Kur'an-ı Kerim, kendi gerçeklerini, Arapların da kendilerini refere ettikleri Hz. İbrahim'den örnekler üzerinden açıklar. Meselâ; Mekke müşriklerin Hz. İbrahim'i şirke, hatta Yahudilik ve Hristiyanlığa bir referans olarak göstermeleri karşısında Kur'an, "İbrahim ne Yahudi idi, ne de Hristiyandı; ancak O, hanif (Muvahhid) bir müslümandı, müşriklerden de değildi"⁴ demektedir. Hz. İbrahim'in hanif (tevhidi) kültürü, Hz. Peygamber'e kadar o bölgede önemli izler ve bakıyeler bırakmıştır. Meselâ; bu kültürel öğelerin araştırılması, toplumda sosyolojik bir öge olarak yaşayan kültürün anlaşılması, Hz. Peygamber'in mücadelesini anlaşılır kılacağı gibi, Kur'an ayetlerinin tarihi referans noktaları da daha anlamlı olacaktır. Hz. peygamber (SAV) sıfırdan bir toplum yaratmamıştır. Ya da geçmişi ve geleneği tamamen yok ederek toplumu baştan aşağı dizayn etmemiştir. Esasen böyle bir durum hiçbir toplum için söz konusu olamaz. Nitekim Arap toplumunda Hz. İbrahim'den bu yana devam eden tevhid kültürünün izleri kadar şirk de birçok tezahürleriyle yaygındı. Hz. Peygamber'in kendi toplumuna yeni bir menfez açarken bu kültürde süreklilik, kopuş, kırılma, değişim ve dönüşüm beraber yürüyen süreçlerdir. Burada esas vurgulanması gereken husus, döneme dair sosyolojik ve kültürel okumanın, hem Kur'an'ın mesajlarının anlaşılması ve açıklanmasında hem de ayakları yere basan bir tarihin ortaya konmasında ciddi katkıları olacaktır.

Hz. Peygamber kendisinden önceki peygamberlerin mesajlarının doğrulayıcısı⁵ ve tamamlayıcısıdır. Toplumun çok farklı sınıf ve tabakasından insanlar, Hz. Peygamber'e iman etmişlerdir. Hiç şüphesiz bu iman, Kur'an'ın mesajlarının insan fitratında karşılık bulması, hakikatı dillendirmesiyle çok yakından bağlantılar taşımaktadır. Fakat Hz. Peygamber'in bizzat

şahsından başlayarak bireysel ve sosyal birçok faktörün Müslüman cemaatine girmek ya da girmemekte bir rolleri var mıdır? Bu soruya hemen "hiçbir rolü yoktur" şeklinde cevap vermek doğru olmayacaktır. Hz. Peygamber'in davetine olumlu ya da olumsuz cevap vermede sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. sebepleri görmek mümkündür. Şimdi bunlara bazı örnekler verelim.

Bu iki öncül göz önüne alındığında, sosyolojinin seküler karakteri daha öne çıkmış görünmektedir. Dolayısıyla bunun üzerinden bir İbn Haldun ya da İslam sosyolojisi kavramını konuşmak, ciddi tartışmaların yapılmasını gerektirmektedir.

Araplarda kabilecilik ve kabile anlayışı son derece önemliydi. Meselâ; Hz. Peygamber Mekke'de Kureyş kabilesine ve Haşimoğullarına mensuptu. Haşimoğulları farklı kollar içerisinde Hz. İbrahim'in soyundan gelmekteydi. Hz. İbrahim Kabe'nin (Araplar için merkezi önemdeydi) yeniden inşa edicisi olduğu gibi Arapların da ortak atası idi. Bundan dolayı Hz. İbrahim'in müşrik bir kültürün mü yoksa mü'min bir kültürün mü referansı olduğu Kur'an-ı Kerim ile müşrik Araplar arasında polemik konusu olmuştu. Hatta bu polemige farklı boyutlarıyla Yahudi ve Hristiyanların da katıldığını söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in köklü bir geçmişi vardı ve Mekke'de saygın bir kabileye mensuptu. Ayrıca Kureyş kabilesi Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in ve onların da babalarının liderlikleri ile prestijli yerlerini muhafaza etmişlerdir. Kâbe'ye hizmetin önemli görüldüğü bir anlayışta, Kureyş Kâbe hizmetlerinin önemli bir kısmını üzerine alarak prestijini hep arttırmıştır. Burada Kâbe merkezi bir öneme sahipti. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere Kureyş, Kâbe üzerinden bir ilaf düzenine sahipti.⁶ Abdülmuttalib, Kâbe'nin hatırına saygı duymayan ve hacılara eziyet eden Huzaalıları Mekke'den uzaklaştırıp, Kureyş kabilesinin mensuplarını bir siyasal organizasyon etrafında toplayan Kusayy'ın torunlarındandı.⁷ Hz. Peygamber'in prestijli bir kabileden geliyor oluşu, sosyolojik anlamda kendisi etrafında toplanıyor olması bakımından önemlidir. Bugün de kabilenin yerini alacak bir takım unsurların liderlik ve bir hareketin gelişme-

sinde önemli olduğunu görmekteyiz. Peygamber'in dedelerinden Kusayy'ın oğullarından ikisi Abdümenaf ve Abdüddâr'a dikkat çekmeliyiz. Bunlar arasında daha o dönemden Kâbe'nin hizmetlerini yürütmek hususunda kavgalar başgöstermekteydi. Abdümenaf'ın ölümünden sonra yerine Haşim geçti. Ancak Abdüşşems'in çocuklarından olan Umeyye, amcası ve Kureyş'in lideri Haşim ile geçinemedi. Mekke ve Kâbe ile ilgili görevlerden bazılarını sahip olmak istedi. Tam da bu noktada, Ebu Cehil'in şu sözlerine dikkat çekmenin zamanıdır: "Bizler Abdümenaf soyu ile şan ve şeref konusunda yarışıp durduk. Onlar yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar çeşitli görevler üstlendiler, biz de üstlendik. Onlar verdi iyilik etti, biz de verdik iyilik ettik. Develer üzerinde diz çöküp yarışanlar gibi yarışıp durduk. Şimdi, onlar gökten kendisine vahiy gelen bir peygamberimiz var diyorlar. Biz bunu nasıl kabul ederiz? Onların bu çıkışlarına nasıl bir karşılık verebiliriz? Vallahi biz ona asla inanmayacağız; Onu asla tasdik etmeyeceğiz. Yapabileceğimiz tek şey budur. Abdümenaf soyuna itaat etmemiz olacak şey değil."⁸ Görüleceği üzere Ebu Cehil'in iman etmeme gerekçesi Hz. Peygamber'in mesajının doğruluğu ya da yanlışlığı ile ilgili değildir. Anlatılan bu sosyolojik arka plan bilinmedikçe, meydana gelen olaylar sağlıklı bir şekilde anlamlandırılmayacaktır.

Hiç şüphesiz Batı tandanslı bir bilim dalı olarak din sosyolojisinin içerisinde Batılı bir tarih, kişiler, tarih bulunacaktır. Ancak öğrencinin kendi tarihi, toplumu ve soru(n)lara da kitap, metin ve anlatımların değmesi gerekmez mi?

Bu safhadan sonra Haşimoğulları ile Umeyyeoğulları arasındaki gerilim daha da tırmanır. Umeyye birçok mücadelesinde yenik düşüp, Mekke'yi bir müddet terke mecbur olunca, Haşimoğullarından Abdülmuttalip'ten sonra Ebu Talip lider olmuş; böylece Haşimoğullarının ağırlığı daha da artmıştır. Daha sonra bu mücadele çocuklarına da geçerken, Haşimoğullarının yeni lideri Ebu Talip ile Umeyyeoğullarının yeni lideri Ebu Sufyan, babalarından aldıkları kin ve düşmanlığı aynen devam ettirmişlerdir.⁹ Tam da tarihi derin köklere sahip böyle bir mücadelede Ebu Suf-

yan'ın niçin geç iman ettiği, Hz. Peygamber döneminde üzeri küllense de Hz. Ali ile Muaviye arasında Haşimoğulları ile Umeyyeoğulları arasındaki mücadelenin nasıl gün yüzüne çıktığını bu sosyolojik arka plan bilindiğinde anlamak kolaylaşacaktır.

Örneklerimize devam edelim. Hz. Peygamber'e ilk iman edenler arasında farklı sosyal ve ekonomik katmandan insanlar yer alıyordu. Çoğunluk alt sosyal ve ekonomik sınıfa mensup insanlardan oluşmaktaydı. Tutunamayanlar olarak isimlendireceğimiz bu kesim, köleler ve toplumda kaybedeceği şeyi en az olan insanlardır. Toplumdaki insanları aynı hukuki ve sosyal haklara sahip kişiler olarak bir araya getirmeyi vadeden bir dine tabii ki bu kesimlerin daha önce ve daha yoğun iman etmeleri doğaldır. Zira mesajın içeriği kadar bu din, köleler ve alt kesimler için yegane gelecek demektir. Fakat risaletin ilk yıllarından itibaren oldukça uzun bir süre, Mekke'nin bazı siyasi elitleri ve zenginler İslam'a inanmaktan imtina ettiler. Her şeyden önce Mekke'de sürekli üst sınıfların lehine çalışan bir ekonomik paylaşım sistemi vardı. Bu çarpık paylaşım sistemine putperestlik ideolojik destek sağlamaktaydı. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in "Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan O'na bir pay ayırdılar ve akıllarınca, 'Şu, Allah için, şu da bizim ortaklarımız (putlarımız) için' dediler. Ortakları için olan Allah'ın eklenmiyor. Allah için olan ise ortakların ekleniyor.. Ne kötü hükmediyorlar!"¹⁰ ifadesi, bu paylaşım sisteminin bizzat kendisine itirazdır. Hatta Kur'an-ı Kerim'in putperestiğe itirazı, değersel (Tevhidi) olduğu kadar ekonomiktir de.

Öte yandan Hz. Peygamber'in tüm Kureyş'i (farklı kollarını ayırtetmeksizin) toparlamaya çalışması ve onlara topyekun siyasal ve ekonomik gelecek vadelerinde bulunması da önemli sosyolojik nüveleri içinde barındırmaktadır. O şöyle diyordu: Ey Kureyşliler! Bana itaat edin ki, kıyamete kadar bütün insanlar sizin ardınızdan yürüsün.¹¹ Veya benimle birlikte La ilahe illallah deyin. Allah'a yemin ederim ki, Kısra ve Kayser'in hazinelerine sahip olacaksınız.¹² Tüm bunlar farklı ekonomik, sosyal, siyasal faktörlerin Hz. Peygamber dönemi olaylarının gelişimindeki ciddi etkilerine işarette bulunmaktadır.

Daha sonraki dönemlerde de bir çok olayın sosyolojik arka planları aslında ciddi bir araştırmanın konusu olmalıdırlar. Sadece tarihi ve sosyal olaylar değil, Kelam, fıkıh, mezhepsel tartışmalar da sosyolojik araş-

tirmalara ihtiyaç duyacak bir sosyaliteden beslenmektedirler. Söz gelimi; İslam Kelam kitaplarında itikadi mezhepler olarak Eşarîlik, Maturîdilik, Mu'tezile ve Cebriye'yi görmekteyiz. Eşarîlik ve Maturîdilik Ehl-i Sünnet olarak konumlandırılmışlardır. Kelam kitapları rızık, ecel, Husn-Kubh gibi meselelerde bu mezheplerin görüşlerini sunmaktadırlar. Fakat bu mesele iktisattan siyasete kadar bir bilgilenmeyi gerektirdiği gibi, dönemin sosyal olaylarıyla yakından ilintilidir. Hatta mezheplerin bu konuları çözümleme biçimlerinin sosyal sonuçları bulunmaktadır. Daha da ötede bu çözümlenmiş biçimlerinin muhtelif iktidar biçimlerine servis sunması da söz konusu olabilir. Yine İslam Kelam tarihinde yükselen bir takım tartışmalarda da benzer noktaları görebiliriz. Meselâ; Mürtekb-i Kebire'nin (büyük günah işleyenler) durumu ne olacaktır, sorusu sahabenin kamplara bölünüp birbiri ile savaşması gibi bir sosyal probleminden de beslenmektedir. Mu'tezile'nin "El-Menziletü beyne'l-Menziletyn" gibi bir çözümü de, bu arka planları dikkate almaktadır. Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasındaki görüş farklılıklarından birisi de kulun fiillerinin yaratıcısı olup olmadığı noktasıdır. Bilindiği gibi Mu'tezile insanı fiillerinin yaratıcısı olarak görürken, Ehl-i Sünnet insanı fiillerinin yaratıcısı olarak görmez ve kul kâsib, Allah hâlikdir" formülasyonu ile meseleyi çözüme bağlar. Mu'tezile'nin bu düşüncesi ya da çözümleme biçiminin dönemindeki "kader" ve "kadercilik" tartışmalarıyla bağlantısı olup, biraz da insan özneyi tekrar devreye sokmak fonksiyonuna matuftur diyebiliriz. Yine Mu'tezile'nin ana görüş ve formülasyonlarının ortaya çıkmasında ve resmi bir devlet görüşü haline geldikten sonraki uygulamalarında, sosyal ve siyasal faktörler ile onun muhalif ve otorite konumunu da görmek önemlidir.

Aslında bu ve benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür. Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere din ve dinî unsurlar topluma buluştuktan sonra, onun anlaşılması, uygulanmasında birçok sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. öğeler etkili olmakta; farklı anlayışlar ve mezhepler ortaya çıkmakta ve bu durum tarih içinde kopuş ve sürekliliklerle devam etmektedir. Dolayısıyla İslam tarihi ve tecrübesinin kelâmî, fikhî, mezhebî vb. tartışma, düşünce ve ekollerin sosyolojik bağlamda tahlil ve analizine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu, sadece geçmişteki birikimlerimiz için değil, bugünün tecrübesi, soru(n)ları için de sosyolojik analizleri gerektirmektedir. Bugün dindarlıkların

farklı sosyal sınıflardaki tezahür biçimlerinden, ibadetlerle ilgili tartışmaların yapılış biçimine; yeni muhafazakarlıktan liberal dindarlıklara; yeni dini hareketlerden dini cemaatlara hatta futboldan tüketime kadar bir dizi konu "İslam" ile bağlantıları içinde sosyolojik çerçevede ele alınmayı bekleyen konulardır. Esasen geçmiş ile bugün arasında kopmaz bir bağ vardır. Tarih ve bugün, süreklilik ve kopuşlarla birbirinin lazım-ı gayr-ı mufârikıdır.

Sadece tarih okumaları değil, günümüzde ihatalı bir tefsir yapabilmenin de sosyoloji okumalarını gerektirdiğini söylemeliyiz. Tefsir, aslında Kur'an'ın bir hayat kitabı olması hasebiyle hayatın yorumudur; dolayısıyla Müslümanların güncel konularından bağımsız yapılamaz. Bugün modernizmden postmodernizme, feminizmden tüketime, çokkültürlülüğten küreselleşmeye kadar birçok konu dünya gündeminde tartışılmaktadır. Bu tartışmalar bazan direkt bazan da dolaylı olarak İslam ve müslümanlarla bağlantılı olarak yapılmaktadır. Tartışmalar dünyaya yeni bir düzen verme bağlamında Batılı bir paradigmanın içinden gerçekleştirilmektedir. Batı dünyasının bu konular üzerinden önerisi, bazan direkt bazan da dolaylı olarak İslam düşüncesine bir meydan okumayı da içermektedir. İslam'ın işte bu konulara cevabı çok önemlidir ki, tefsir çalışmalarında bunların ihatalı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Böylece Kur'an ve Sünnet'in anlam stokları daha da genişletilebilecek; kapsayıcı ve kuşatıcı biçimde hayatı yorumlamak mümkün olabilecektir.

Hız. peygamber (SAV) sıfırdan bir toplum yaratmamıştır. Ya da geçmişi ve geleneği tamamen yok ederek toplumu baştan aşağı dizayn etmemiştir. Esasen böyle bir durum hiçbir toplum için söz konusu olamaz.

Bugün konulu tefsir de tefsircilerin başvurdukları çalışma alanlarından birisidir. Fakat, meselâ; kadın konusunda günümüzdeki kadın, feminizm, toplumsal cinsiyet konularını, tezlerini, iddialarını da tartışan, onlara cevap veren bir tefsirin yazılması elzem olmasına karşılık, henüz böyle bir çalışma yapılmamıştır. Açıkçası böyle bir çalışmanın yapılabilmesi, İslami ilimler kadar sosyal bilimleri ve sosyolojik okumayı da gerektirmektedir. Benzer durumları Hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf vb. çalışmalar için de söz konusu

edebiliriz. Bugün açıkçası İlahiyat alanlarındaki etkinliğin artması, biraz da bunlara bağlıdır. Sadece âyetlerde Allah'ın (CC) muradının söylenmeye çalışılması yeterli değildir. Âyetin, sosyal, kültürel, aktüel, siyasal vb. boyutları güncel olarak tartışılmalı, karşıt tezler gündeme getirilerek içerikli tartışma ve cevaplar üretilmelidir.

Peki bu tür çalışmalar nasıl ve hangi çerçevede gerçekleştirilecektir? Birinci olarak; bizim burada önerdiğimiz şey, müslüman sosyologların hangi ülkede olursa olsun, çalışmalarını kendi tarihi, bugünü ve birikimleri üzerine odaklamalarıdır. Bu, müslüman tecrübesi ve birikiminin sosyolojik ya da genel anlamda sosyal bilimsel bir okuması olup; buna "İslam sosyolojisi" demek yanlış olacaktır. Eğer İslam ve Müslüman tecrübesi arasındaki ayrımları kaldırarak konuşacak olursak, İslam'ın sosyolojisi demek mümkündür. Nitekim Gustav Mensching, "Büyük Dinlerin Sosyolojisi" isimli eserinin bir bölümünü "İslam'ın Sosyolojisi" başlığına ayırmış; burada İslam'ın ilk dönemine dair sosyolojik bir analiz yapmaya çalışılmıştır.¹³ Burada İslam sosyolojisi gibi bir kavramsallaştırmanın tartışmasına girmeden bir tarihi kesit, sosyal bilimsel bir içerikle ele alınmaktadır. Fakat bu tür çalışmalar mevcut sosyoloji anlayışı (bazan pozitivist ve genel anlamda seküler bir içeriğe sahiptir) üzerinde İslam'ın ve Müslüman tecrübesinin değerlendirilmesi son kertede bazı sorunlu sonuçları da ortaya çıkaracaktır. Nitekim geçmişten bu yana Akbar S. Ahmed'den, İsmail R. Faruki'ye, Nakib El-Attas'tan İlyas Ba Yunus'a ve S. Hüseyin Nasr'a kadar bu mesele farklı boyutlarıyla tartışılmaktadır. İlahiyat alanının, bu tür sosyal bilim okumalarıyla meseleyi teorik ve pratik boyutlarıyla daha çok çalışmaları gerekmektedir.

Tam da bu noktada, sosyolojik okumanın bazı sorunlu boyutlarına da işaret etmeliyiz. Bu konuda en iyi örnek Muhammed Âbid El-Câbiri'nin "İslam'da Siyasal Akıl" isimli eseri gibi görünmektedir. Câbiri, bu kitabında İslam'ın ilk dönem tarihini sosyal bilimsel ama Marksist bir bakış açısından okumaktadır. O, oldukça hacimli olan kitabında, oldukça geniş bir teorik arka plan kurmaktadır. Bu okumasında alt yapı kurumları olarak "kabile" ve "ganimet" kavramlarını önerir. Sonra İslam tarihini bu alt yapı ilişkileri açısından sorunsallaştırır. Açıkça söylemek gerekirse, Câbiri'nin okumalarında ufuk açısı boyutlar, tartışmalar ve analizler bulunmakla birlikte, vardığı tüm

sonuçlara katılmak mümkün değildir. Bir kere, tarihi diyalektik biçimde okuyarak, tüm İslam tarihi ve olaylarının temeline belirleyici olarak iktisadi ve sosyal olguları koymak doğru değildir. Bu bizzat Kur'an mesajının içeriğinin etkilerinin nerede durduğunu muğlaklaştıran bir okumadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, burada çok boyutlu faktörleri hesaba katmak gerekir. Bu sebeple, sosyolojik okumaların bir materyalist okumaya dönüştürülmemesi önem taşımaktadır. Doğrusu bunun için de din sosyolojisinin yeni bir perspektife ihtiyacı vardır.

Sonuç olarak, bugün din sosyolojisinin yerleşerek ve kendisine dönerek, İslam tarihi, tecrübesi kadar, bugünün sorunlarına ve tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, kelam birikimleri üzerine de tarihsel ve güncel analizler yapan bir boyut kazanması ve aslında "İslam" üzerine odaklanması gerekmektedir. Açıkçası dünya ölçeğindeki en aktüel konu İslam'dır. Müslüman zihinlerin dünyayı ihatalı olarak kavrayabilmesi, dün ve bugünü ile tüm birikimlerini yeni bir şekilde okumak ve analiz etmekle mümkün olacaktır. Sosyolojik okuma da bu konuda önemli bir perspektif sunabilecektir. ■

dipnotlar

- 1 Meselâ bkz. Özer Ozankaya, *Toplumbilime Giriş*, Ankara, A.Ü.S.B.F. Yay., 1979, s. 8.
- 2 Özer Ozankaya, a.g.e., s. 5.
- 3 Irwing M. Zeitlin, *Ideology and the Development of Sociological Theory*, Third Edition, New Jersey, 1987, s. 1.
- 4 2/Bakara, 221.
- 5 35/Fâtır, 31.
- 6 106/Kureyş, 1-4; Rıdvan Seyyid, *İslam'da Cemaatler Kavramı*, Çev. Mehmet Can, İstanbul, Endülüs Yay., 1991, s. 14-15.
- 7 Celâleddin Vatandaş, Hz. Muhammed'in (SAV) Hayatı ve İslam Daveti-Mekke Dönemi, c.1, İstanbul, Pınar Yay., 2005, s. 21.
- 8 İbn İshak, *Siyer*, s. 250'den Celâleddin Vatandaş, a.g.e., s. 127.
- 9 Celâleddin Vatandaş, a.e., s. 130.
- 10 6/En'am, 136.
- 11 İbn İshak, *Siyer*, s. 269'dan Celâleddin Vatandaş, a.g.e., s. 122.
- 12 İbn İshak, *Siyer*, s. 195'den Celâleddin Vatandaş, aynı yer.
- 13 Gustav Mensching, "İslam'ın Sosyolojisi", Çev. Ahmet Çekin, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 19, S. 4, Ankara, 2006, ss. 559-574.